

ELS MOTIUS DE PALS (BAIX EMPORDÀ): Algunes consideracions, seguides d'una classificació semàntica

Anna Maria CORREDOR PLAJA

PRESENTACIÓ

Recollir els motius de Pals i presentar-los amb una sèrie de consideracions sobre el seu origen social i lingüístic és quelcom que tenia pendent des de feia molt de temps, concretament des que el professor Moreu-Rey va demanar a alguns dels seus alumnes de la Facultat de fer un recull de renoms dels seus pobles respectius amb la finalitat d'arreglar material per un llibre que estava preparant. Així, un bon nombre de renoms de Pals, juntament amb els de molts altres indrets d'arreu dels Països Catalans, van ser estudiats, classificats i publicats. No obstant això, ja en aquell moment em va semblar que en un futur seria prou interessant de concentrar novament els motius del meu poble en una llista única, i possiblement ampliada, amb la finalitat de fer-ne un estudi i classificar-los. Aquest ha estat doncs el punt de partida d'aquesta comunicació.

INTRODUCCIÓ

Una observació que voldria fer és que, localment, el terme «motiu» engloba les nocions de «malnom», «renom» i fins-i-tot «nom de casa». Com assenyala Moreu Rey⁽¹⁾ aquests conceptes poden ser interpretats diferentment segons les comarques on són emprats. Parlant amb la gent he observat que l'expressió «nom de casa» només és utilitzada en el cas que sigui molt clar que el nom fa referència a la casa i no als seus estants: *la torre Canera* o *el Cap d'Anyell* en són dos exemples. En els altres casos, sempre es diu que es tracta d'un motiu, per més que la casa porti el nom o el prenom d'un avant-passat. Així doncs, per nosaltres «motiu» és sinònim de «sobrenom» o de nom «extralegal⁽²⁾» tant si és utilitzat per referir-se a un sol individu o al conjunt familiar. Un cop aclarit aquest aspecte de terminologia, exposaré unes quantes reflexions basades en l'estudi d'un corpus de 323 motius prenent com a model el llibre de Moreu-Rey *Renoms, motius*,

(1) MOREU-REY, E.: *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, p. 20.

(2) VEIGUÉ CORREDOR PLAJA, A.M.: «Els noms extralegals de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní (Baix Empordà)», O.B.I. n.º XXI / 1985, p. 47.

malnoms i noms de casa. Els motius han estat classificats semànticament, però d'aquesta classificació només us en parlaré a grans trets per tal de no allargar-me del més del que permet la normativa fixada en aquest Col·loqui. Els qui estigueu interessats a conèixer amb més detall aquesta classificació semàntica, tindreu ocasió de consultar-la en algun dels Butlletins posteriors al Col·loqui.

SOBRE L'ORIGEN DELS RENOMS

Un primer punt de reflexió obligat és el de l'origen dels motius: quan i per què es van començar a emprar? Moreu-Rey assenyalava: «la definició del renom coincideix, bé que desplaçada en el temps, amb la de cognom antic⁽³⁾, és a dir, que la mateixa manera que el cognom va aparèixer com un element que s'afegia al prenom amb la finalitat d'evitar confusions entre individus que eren anomenats igual, el renom hauria sorgit com un element afegit al cognom per tal de designar persones portadores del mateix cognom, o citant el mateix autor, «el renom o sobrenom intervé aleshores lògicament contra els homònims com a element suplementari diferenciador»⁽⁴⁾; possiblement aquesta fou la primera funció dels motius i la que continua més vigent: a Pals hi ha tres cases anomenades de sempre *can Pou de les Garites*, *can Pou de l'Espardenya* i *can Pou Marons* i més recentment també s'ha recorregut al mateix sistema per no confondre en *Trias de la Vila* i en *Trias de Samària*. Examinant tot el conjunt dels motius ens adonem, però, de la presència d'altres funcions que poden perfectament combinar-se amb la primera: de vegades amb un renom es vol remarcar quelcom d'una persona: les seves relacions familiars, el seu aspecte físic, o un costum peculiar, o es vol fer al·lusió a una anècdota, etc. D'altres vegades és el propi ofici, o el prenom, o el cognom que es converteixen en renoms per als descendents. El que sembla clar és que la creació dels motius és més o menys anònima i que l'individu afectat no intervé per a res. Fins i tot en els casos de motius derivats de fets de parla hom pot pensar que la persona implicada només *ha dit* alguna cosa però mai no ha manifestat la voluntat d'auto-imposar-se un renom a partir de les seves pròpies paraules; és a dir, que la seva participació en la creació del renom és totalment indirecta. En d'altres treballs⁽⁵⁾ ja s'ha qüestionat l'anonimat dels renoms: de vegades el creador d'un malnom té nom i cognoms; així, una informadora dels Masos de Pals m'explicava que el seu sogre, anys ha, «batejava» molt. Potser el que és més sorprenent dels motius és la facilitat amb la qual, con a autèntics mots-camaleons, adopten un caràcter totalment anònim i que facilita enormement la seva difusió: un cop que el malnom ha estat adjudicat i que unes quantes persones l'han emprat, hom oblida fàcilment d'on va sorgir.

SOBRE L'EVOLUCIÓ DELS RENOMS: DIFUSIÓ I VIGÈNCIA

La segona qüestió que m'he plantejat és la de l'evolució dels motius. Un cop creats, els motius tenen una difusió més o menys gran i una vigència més o menys llarga. Hi ha sobrenoms que només són emprats en petits cercles, mentre que d'altres són d'ús general: tothom els coneix; entre aquests últims s'hi troben els motius més antics del poble, que

(3) MOREU-REY, E.: Op. cit., p. 17.

(4) Id., ibid., p. 25.

(5) MOREY-REY, E.: op. cit., p. 30 i VIDAL COLLELL, M.A.: «Sobre renoms col·lectius i individuals de Llobera del Solsonès (I)», O.B.I. n.º 1 / 1980, p. 43).

solen ser antics prenomes o cognoms o bé renoms individuals que han esdevingut noms de casa. Hi ha renoms individuals que desapareixen amb la persona que els porta: com a exemple, us puc citar el cas de la *Ràdio*. *La Ràdio* era una dona que enraonava molt i a qui agradava d'anar a passar el temps per les cases, de tal manera que amb la seva visita hom s'assabentava de tot el que passava al poble; quan la gent va començar a tenir televisors, *la Ràdio*, víctima del progrés, va ser anomenada *la Televisió*; el cas és que es va morir i amb ella van desaparèixer els dos motius. El cas de la desaparició d'un motiu amb l'individu que el porta, no és massa freqüent. Sovint, el renom individual, a més a més de convertir-se en renom col·lectiu en esdevenir nom de casa, contamina els altres membres de la família i això n'assegura la continuïtat. Un exemple és el de *cal Paisà*: l'individu anomenat *el Paisà* va desaparèixer el motiu però, passà a designar la casa i actualment encara és vigent com a renom col·lectiu, *cal Paisà*, i com a renom individual, ja que també la jove és anomenada *la Paisana*. És un exemple clar de les dues cares d'un renom, que pot funcionar alhora com a individual i com a col·lectiu només canviant el terme introductor⁽⁶⁾. Vegem doncs que a diferència dels cognoms, que romanen amb una forma constant en haver de passar pel sedàs de la legalitat, els motius formen un conjunt obert i per això mateix fràgil i inestable. Moreu-Rey⁽⁷⁾ qualifica el renom de *transeünt*, i és que de fet el renom és com un viatger que s'adapta durant el seu itinerari a les exigències del temps o del lloc en què es troba. Són diverses les transformacions que poden sofrir els motius: canvi de masculí a femení (*en Deri*, de Desideri, *les Dèries*), canvi de femení a masculí (*la Veva*, de Genoveva dona el masculí *el Vevo*), canvi de singular a plural (*en Magí / les Magines*). També cal remarcar un fenomen que sovinteja bastant: l'afèresi (*cal Mericano, can Met...*) o la utilització de sufixos (*en Regardín, el Rauet...*). Els motius han estat també víctimes / testimonis de la castellanització (*can Mero, en Mira-Cielos [mirəsiélus]...*). Podem dir que aquesta *propietat camaleònica* que posseeixen els motius és una garantia més de la seva continuïtat i alhora representa una dificultat per esbrinar-ne la seva forma primitiva i la seva motivació primera. Com diu R. Amigó⁽⁸⁾, hi ha renoms que són «autèntiques troballes lingüístiques» i produeix una bona sorpresa el fet d'ensopegar amb algú que te'n pot facilitar una explicació.

ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA

Un tercer punt que encetaré ara és el de la relació molt estreta existent entre antropònims i topònims. En diversos motius es fa palès aquest íntim lligam: agafaré només tres exemples: *Cal Cartuxo, el Mas Abril i la Rossa de Palau*. En el primer cas, el nom de casa prové directament del renom individual, *la Cartuxa*. En el segon cas, és també un antropònim, el cognom *Abril*, que ha donat lloc a un topònim. En el tercer exemple, el de *la Rossa de Palau*, és el topònim el qui dóna lloc a l'antropònim. M'atreveria a dir que són rars els motius que gaudeixen al llarg de la seva existència d'un domini individual, és a dir, que ni contaminen d'altres membres de la família ni esdevenen renoms col·lectius: a la nostra llista n'hi hem trobat alguns: *La Maria te refot, en Bat-Ferro, en Pitu Bòria...* i sabeu per què aquest motius no s'han transformat en noms de casa? doncs senzillament

(6) Vegeu ROIGÉ FIGUERAS, D.: «Sobre l'evolució dels noms de persona», *Els Marges*, n.º 39 / 1989, p. 20.

(7) MOREU-REY, E.: op. cit., p. 28.

(8) AMIGÓ, R.: Sobre inventaris de noms de lloc, p. 70.

perquè la casa ja té un nom: *la Maria te refot* era de *can Pere Lines*, *en Bat - Ferro* era de *can Roques*, i *en Pitu Bòria* era de *can Rebot*, la qual cosa em porta a afirmar que tots els motius individuals són renoms col·lectius en potència, només els cal trobar les circumstàncies adients per a manifestar-se com a tals: de ben segur que si una casa no té nom ja s'encarregarà la *vox populi* de batejar-la amb el renom d'un dels seus estadants! Crec que els noms de casa són uns exemples molt clars per a explicar la doble imbricació existent entre Antroponímia i Toponímia.

ESTUDI FORMAL DELS RENOMS: ELS INTRODUCTORS I ELS MODELS D'ESTRUCTURA MORFOSINTÀCTICA

El quart punt d'aquesta exposició fa referència als diferents models d'estructura lingüística que presenten els motius. Els termes introductors amb els quals apareixen són diferents segons que es tracti d'un motiu individual, és a dir, emprat només per a designar un individu, o d'un motiu col·lectiu, que correspon normalment al nom de casa. En el primer cas, el motiu és introduït per una de les formes: *en, el, l', la*; en el segon cas, hem trobat: *cal, ca l', can, el mas, la casa*, per als noms de casa i els articles *els/les* per dos renoms col·lectius que no són noms de casa (*els Colorins*, que eren una família gitana i *les Barcelonines*, que són dues senyores que tenen una segona residència al poble). Voldria parlar breument de l'alternança davant dels renoms individuals masculins de l'article *el* amb l'introduïdor *en* posant dos exemples: *el Vermei* i *en Blau*. Aparentment són dos casos iguals: dos noms comuns en gènere masculí, precedits però un de l'article *el* i l'altre de la partícula *en*. L'explicació que em sembla més lògica per justificar aquesta alternança és la de pensar que en el segon cas, *en Blau, blau* funciona com a adjectiu que complementa un nom que tothom sobreentén: quan parlem d'*en Blau*, parlem d'*en Martí Blau*, per tant, quan utilitzem només *blau* estem substantivant aquest adjectiu que funcionarà com a substitut del nom de persona i això explica que vagi precedit de *en* i no de *el*. En el primer cas, en canvi, quan empenem el motiu *el Vermei*, estem parlant d'*en Joan Vermei*. L'article *el* no s'utilitza mai a l'Empordà davant els noms de persona que comencen per consonant, per tant, no podem pas dir que *Vermei* funciona com a substantiu en lloc de Joan, sinó que caldrà pensar que es tracta igualment d'un adjectiu substantivat que no arriba però a tenir la categoria de nom propi, ja que si la tingués aniria precedit de *en*. D'altres exemples serien: *el Conillet* [Kuniet], *el Bolero, el Boc, la Mòmia* (i no *en Mòmia*), etc. Els renoms introduïts per *el*, en cas que esdevinguin noms de casa aniran precedits per *cal* (*cal Bolero*); els que són introduïts per *en*, ho seran per *can* en convertir-se en noms de casa (*can Blau*). En una ocasió escriu Moreu-Rey que «el *cal* personalitza; el *can*, al contrari, despersonalitza, i és molt utilitzat a pagès»⁽⁹⁾. En part, això és cert, tant amb *cal* com amb *can* designem un nom de casa i potser sí que amb *cal* es fa més incidència en l'individu i en canvi amb *can* volem referir-nos a tots els membres de la família. No obstant això, si reprenem els dos exemples abans esmentats d'*en Blau* i d'*el Vermei*, i reafirmant el que ja havia anotat en un altre treball realitzat a l'Empordà⁽¹⁰⁾, un fet és ben evident: no podem escollir entre *cal* o *can* davant un nom de casa ja que l'ús de l'un o de l'altre ens ve determinat per l'introduïdor del renom individual corresponent, així doncs,

(9) Cit. per MOREU-REY, E. in: op. cit., p. 32.

(10) CORREDOR PLAJA, A.M.: art. cit., 48.

cal i *can* coexisteixen tant dins del poble com als afores. Fora del nucli, és on trobem l'introductor *mas*, precedit de l'article *el* que alterna amb *cal* i *can*; aparentment no hi ha actualment cap diferència entre l'ús de *mas* o dels altres introductors. Sabem que *mas* es va utilitzar molt abans que *cal* o *can*⁽¹¹⁾: com a anècdota sabem que *el mas d'en Bou* esdevingué *can Cosme* des que aquest pagès comprà la casa, situada als afores del poble: la casa continuà essent la mateixa i en canvi es modificà la denominació sense cap raó aparent.

Tornant a reprendre el començament d'aquest darrer punt, parlaré ara de les estructures que presenten els motius estudiats. Bàsicament, tenim dos models: un model que podríem anomenar senzill format per un sintagma nominal i un altre que podem anomenar compost format sobre la base de l'anterior i afegint un altre sintagma nominal introduït per la preposició *de*. Examinant, però, els motius un per un, ens hem adonat de l'existència d'altres models, com el del sintagma verbal, i de variacions morfosintàctiques a l'interior d'un mateix model. Així, les fórmules trobades són les següents:

1. Introductor + substantiu singular: *l'Abeia, cal Corder...*
2. Introductor + antic prenom o cognom: *Can Tirso, el mas Tarrerol...*
3. Introductor + substantiu plural (amb concordança o sense): *els colorins, en Costals...*
4. Introductor + adjectiu substantivat: *el Valent, can Blan...*
5. Introductor + modificador + substantiu (amb concordança o sense): *en Mil homes, el Tres Reis...*
6. Introductor + prenom + substantiu: *en Mingo poltro, en Ramon pastor...*
7. Introductor + prenom + prenom: *la Quimeta Caritat, can Siset Tià...*
8. Introductor + prenom + adjectiu: *en Pere Marco, en Pere Petit...*
9. Introductor + verb + substantiu: *en Bat-Ferro, en Rebenta-Pianos...*
10. Introductor + prenom + verb: *la Maria te refot.*
11. Introductor + prenom + de + topònim o corònim: *el Tet de l'Estany, la Rosa de la Botiga Nova...*
12. Topònim: *La Rambla de santa Mònica.*
13. Introductor + de + corònim: *Can De l'horta, el Mas de la Font...*
14. Introductor + prenom o cognom + de + SN: *can Corredor de la llenya, en Pere dels elàstics...*
15. Introductor + frase: *En ja vus ho lo diré.*
16. Introductor + un so onomatopèic: *cal Ca-cac, cal Xiu.*

MÈTODE DE TREBALL

Passaré a exposar ara el mètode de treball emprat per a la confecció i estudi de la llista de renoms. J. Miralles⁽¹²⁾ va deixar fixades unes pautes a seguir, modèliques, per a la recollida i posterior estudi dels renoms, no pretenc doncs proposar-ne de diferents. El meu treball s'ha basat únicament en l'enquesta oral i per tant és incomplet, ja que alguns motius dels quals hom desconeix el perquè podrien ser antics cognoms que hi havia al

(11) En un treball anterior (cf. O.B.I. n.º XLI / 1990) ja vam esmentar que en un document dels anys 1577 - 1657 havíem trobat tots els noms de masos precedits de l'introductor *mas*.

(12) MIRALLES-MONSERRAT, J.: «Normes per a l'aplec i l'estudi dels malnoms», O.B.I. n.º 1 / 1980, ps. 29-37.

poble i naturalment, per verificar-ho ens cal acudir a les fonts escrites. La meua intenció és només explicar els passos seguits en aquesta etapa del treball. Primerament voldria remarcar que amb la paraula llista no faig pas només referència a una llarga tirallonga de motius, sinó que per mi és molt important que cadascun dels renoms pugui anar acompanyat d'una explicació de la seva motivació. Aquest és per tant l'objectiu de la meua recerca. Un factor que cal tenir en compte a l'hora de començar la recerca és la relació de l'investigador amb la zona on es vol portar a terme la recollida de material: els passos a fer seran lleugerament diferents si hom coneix bé la zona i la gent o si tot al contrari, hom treballa en un terreny desconegut. En el meu cas, he fet la recerca en el lloc on he viscut sempre i puc dir que això suposa uns quants avantatges: d'entrada, he pogut anar fent jo mateixa la llista dels motius del poble i algunes motivacions ja les coneixia, penso que aquest és un avantatge important perquè estalvia molt de temps. En segon lloc, he pogut anar directament amb les persones considerades adients per a facilitar-me més renoms, és a dir, amb persones que sempre han viscut al poble i que tenen ja una certa edat, tot esquivant els qui jo anomeno «els savis del poble», que volen explicar-ho tot inventant històries difícils de creure. Un tercer avantatge que he trobat és el de poder consultar les persones portadores d'un motiu que els entesos del poble no m'han pogut explicar. I per experiència personal puc també dir que l'actitud dels informadors és (o pot ser) diferent si coneixen la persona que els fa preguntes o si es troben davant un desconegut. Un cop confeccionada la llista i després d'haver-ne fet un estudi formal, vaig procedir a la seva classificació tenint en compte el contingut semàntic (la motivació) de cadascun dels renoms: de vegades, però, he fet algun sub-apartat seguint criteris purament formals.

CLASSIFICACIÓ SEMÀNTICA

Seguint l'esquema proposat per Moreu-Rey⁽¹³⁾, tenim d'una banda els motius que reflecteixen una qualitat permanent, i d'altra banda, els que fan referència a una qualitat no constant. He hagut de fer un últim grup per als no classificables, que són aquells renoms dels quals hom desconeix la motivació, o bé és dubtosa. Així doncs, l'esquema de la classificació semàntica és el següent:

1. Motius que reflecteixen una qualitat permanent

- 1.1. Circumstàncies relacionades amb la família.
- 1.2. La manera de ser, el caràcter.
- 1.3. La descripció física.
 - 1.3.1. Les dimensions a la corpulència del cos, l'aspecte general.
 - 1.3.2. El color de la pell o del cabell.
 - 1.3.3. L'aspecte de la cara.
- 1.4. Els defectes.
 - 1.4.1. Peculiaritats del parlar.
 - 1.4.2. Defectes diversos.
- 1.5. Peculiaritats del vestir.
- 1.6. Els renecs.
- 1.7. Els vicis, costums i activitats diverses.

(13) MOREU-REY, E.: op. cit., ps. 23 i 53.

- 1.7.1. Relacionats amb la parla.
- 1.7.2. Dedicacions no professionals.
- 1.7.3. Els bevedors.
- 1.7.4. Manies diverses.
- 1.8. Antics oficis.
 - 1.8.1. Noms d'oficis.
 - 1.8.2. Oficis indicats pel nom de la matèria o de l'objecte implicat.
 - 1.8.3. Oficis indicats mitjançant ironia.
- 1.9. El lloc d'origen o de residència.
 - 1.9.1. Adjectius toponímics.
 - 1.9.2. Renoms procedents de corònims o de topònims.
 - 1.9.3. Motius apareguts a partir del nom original de la casa o relacionats amb la seva construcció.
 - 1.9.4. Noms de casa formats amb metonímia.
- 1.10. Antics prenomes o cognoms.
 - 1.10.1. Conservats amb la seva forma completa.
 - 1.10.2. Amb afèresi, apòcope i d'altres transformacions vocàliques o consonàntiques.
 - 1.10.3. Amb diminutius.
 - 1.10.4. Amb un element diferenciador.

2. Motius que reflecteixen una qualitat no constant

- 2.1. Derivats de fets de parla.
 - 2.1.1. Defectes de parla infantils o expressions relacionades amb la infantesa.
 - 2.1.2. Renoms extrets de frases o expressions.
- 2.2. La interpretació de personatges.
- 2.3. La comparació amb polítics o artistes.
- 2.4. Relacionats amb un fet de caire episòdic.

3. Motius no classificables.

CONCLUSIONS

Un cop acabat el treball de classificació dels motius, m'he adonat que la tasca realitzada no havia estat només de caire lingüístic, sinó que tenia una altra dimensió, justament perquè els renoms tenen un rerafons històric, sociològic, psicològic... que no es pot deixar de banda, i que caldria aprofundir en propers treballs.

Tenint en compte els motius dels quals he pogut esbrinar la motivació i el nombre de motius als quals he hagut de posar l'etiqueta d'inclassificables, puc afirmar que els renoms, viatgers del temps, ens poden permetre de retornar a l'època de la seva creació, o ans al contrari, representen veritables reductes intranspassables. En el primer cas, el renom serveix a l'informador per evocar tot un món que ell mateix va viure o bé que coneix indirectament per les històries familiars explicades de generació en generació. Això comporta un avantatge important ja que facilita una sèrie de dades o simplement de detalls que ens permeten de comprendre millor el mecanisme de la creació de renoms, especialment els de caire anecdòtic. Una informadora ens explicava que n'hi havia prou